

Religijski predmeti

Helena Motoh

Med predmeti, ki so jih iz Vzhodne Azije prinesli slovenski pomorci in v zbirkah vzhodnoazijskih predmetov nasploh, igrajo pomembno vlogo predmeti religijske narave, religijske vsebine pa pogosto zaznamujejo tudi predmete vsakdanje rabe – keramične izdelke, slikarska dela ipd.

Vzhodnoazijske religije zaznamuje več značilnosti, ki jih ločujejo od trojice monoteističnih religij, ki so prevladale v evromediteranskem prostoru – judovstva, krščanstva in islama –, prav tako pa se bistveno razlikujejo od nekaterih velikih politeističnih religijskih tradicij antičnega sveta, kot so starogrška in starorimska religija, religijske oblike hindujskih tradicij ipd. Morda najbistvenejši razliki, ki velike religije Vzhodne Azije ločita od drugih svetovnih religijskih tradicij, sta njihov (vsaj delni) neteizem in izrazito razširjen neekskluzivizem (cf. Lopez 1996, xi). Začetne postavke daoizma, budizma in konfucijanstva – za izvirno animistična božanstva japonskega *shintā* to velja na drugačen način – niso izhajale iz predpostavke obstoja teističnih božanstev, osebnih bogov, ki bi po svoji volji ustvarjali svet, vanj posegali, ga urejali ter posredno ali neposredno vzpostavljali odnos z ljudmi. Prav zaradi tega so v evropskih interpretacijah od 18. stoletja dalje te religije pogosto interpretirali kot religije brez boga oz. celo kot »civilne« ali sekularne prakse (cf. Standaert 1999). Ta intelektualistična interpretacija, ki je večinoma temeljila na zgodnjih oblikah teh religijskih tradicij, je spregledala očitno

realnost teh religij: razvejane in kompleksne panteone božanskih ali pobožanstvenih likov, ki so se kasneje razvijali v teh tradicijah, in z njimi povezane prakse, ki pričajo o njihovi izrazito religijski naravi – še celo, če »religijskost« začrtamo v ožjem pomenu te besede. Druga značilnost vzhodnoazijskih religijskih tradicij, ki pogosto zaznamuje tudi religijske predmete v evropskih zbirkah, je njihova izrazita neizključujočnost: marsikateri privrženec ene od teh religij brez zadržkov in prepovedi prakticira tudi prakse drugih religijskih tradicij, eklektičnost praks pa se pogosto nazaj zrcali tudi v eklektičnosti religijskih vsebin ter prepletu različnih tradicij in ikonografij.

Štiri tradicije vzhodnoazijskega prostora, ki so pomembne za razumevanje predmetov religijskega značaja v evropskih zbirkah, so daoizem, konfucijanstvo, budizem in *shintō*, pri čemer prvi dve izvirata iz kitajskega prostora, budizem se je v Vzhodno Azijo razširil s severa indijske podceline, *shintō* pa je japonska tradicija. Pri vseh štirih izrazih gre za krovna poimenovanja, saj vsaka od štirih tradicij v zgodovinskem in geografskem pogledu obsega številne različne oblike, verovanja in prakse pa se znotraj vsake od njih pogosto močno razlikujejo.

Daoizem kot sprva predvsem filozofska tradicija datira v pozno obdobje kitajske dinastije Zhou (771–221 pr. n. št.). Datacija življenja njegovega domnevnega začetnika, Laozija oz. dobesedno »Starega mojstra«, ni enoznačna, prav tako je tudi o drugih biografskih podatkih tega misleca

znanega le malo zanesljivega. Svoje edino ohranjenno delo, sestavljeno iz 81 jedrnatih poglavij, *Dao de jing* (Klasik poti in kreposti) naj bi po legendi napisal na prošnjo mejnega stražarja, ko se je odločil zapustiti deželo (Sima, *Shiji*, »Liezhuhan«, »Laozi Han Fei liezhuan«, 3). Laozijevo delo je posvečeno predvsem osrednjemu daoističnemu pojmu »poti« (kit. *dao*), s katerim poimenuje celoto vseh sprememb sveta, ki je v nenehni dinamiki od Enega k množstvu in nazaj k Enemu. Posameznik, še posebej vladar, naj bi se po Laozijevega učenju temu toku sprememb prepustil in mu ne poskušal nasprotovati, prav ta princip nevmešavanja (dobesedno »nede-lovanja«, *wu wei*) pa postane osrednji etični model daoistične filozofije. Nadaljevanje Lao Zijevega idej lahko prepoznamo v delu njegovega najpomembnejšega naslednika, mojstra Zhuanga (Zhuangzi), ki v svojem obsežnem istoimenskem delu, v kasnejših kitajskih dinastijah znanem kot *Klasik dežele južne rože* (*Nan hua zhen jing*), daoistično filozofijo razvija predvsem kot razumevanje nenehno spreminjajočega se sveta. Zhuang Ziju sprememba (kit. *hua*) pomeni temeljno resničnost bivajočega, na tej osnovi pa prevrednoti vse druge ontološke in spoznavne vidike: svet, v katerem nič ni stalno in se vse nenehno spreminja, od posameznika terja drugačno etiko, drugačne vrednote in pričakovanja, njegova radikalna filozofska zastavitev pa je bila neizčrpen navdih tudi za razmišljanja o univerzumu, umetnosti in književnosti (Little 2000). Četudi zgodnje obdobje daoizma v ohranjenih besedilih izpričuje predvsem filozofske premisleke, lahko že pri omenjenih dveh avtorjih, še bolj pa v delih Mojstra Lieja (Lie Zi) (5. st. pr. n. št.) in kasnejših avtorjev, zasledimo omembe religijskih praks. Še bolj se religijska plat daoizma razvije v stoletjih po koncu dinastije Zhou, ko lahko govorimo že o posebni religijski smeri daoizma (kit. *daojiao*), v okviru katere se razvije tudi čaščenje prvih mojstrov, še posebej Lao Zija, kot pobožanstvenih figur. Religijski daoizem razvija tudi prakse t. i. notranje in zunanje alkimije (kit. *neidan* in *waidan*), pri katerih praktiki s telesu lastnimi sredstvi – dihalnimi tehnikami in kultivacijo psihofizioloških procesov – ali z vnosom substanc – zelišč in drugih snovi – poskušajo

doseči dolgoživost oz. nesmrtnost (Pregadio 2008, 762–766, 1002–1004). V okviru te tradicije se je – verjetno tudi pod vplivom širjenja budistične religije – daoizem razvil v svojo polno religijsko obliko s panteonom, mitološkim korpusom in religijskimi praksami, ki so skozi stoletja zaznamovali ljudsko religijo Kitajske.

Med religijskimi liki daoistične tradicije izstopa predvsem pobožanstveni lik začetnika Lao Zija, ki pogosto nastopa kot eden od trojice Treh čistih božanstev (kit. *San qing*), dostikrat pa je v podobi starega bradatega moža prikazan tudi posamično. Pogosto je upodobljen, kako jezdi na volu, kar aludira na prej omenjeno zgodbo o njegovem odhodu iz dežele (Bjaaland Welch 2008, 170). Daoistična verovanja v možnost doseganja dolgega življenja ali nesmrtnosti so botrovala tudi oblikovanju mitološke skupine t. i. »osmih nesmrtnikov« (kit. *ba xian*), ki jih pogosto srečamo upodobljene na umetniških in obrtnih izdelkih, dolgo življenje pa je bilo tudi znamenje enega od treh »zvezdnih božanstev« (kit. *San xing*). Ta trojica, ki jo poleg Božanstva dolgoživosti (kit. *Shouxing*) sestavljata še Božanstvo sreče (kit. *Fuxing*) in Božanstvo blaginje (kit. *Luxing*), je primer prepleta ljudske religije z verovanji religijskega daoizma (Bjaaland Welch 2008, 173), saj pogosto ne moremo jasno razločiti med enim in drugim, v ta ohlapno zamejeni panteon pa so pogosto vključili tudi mitološke like osmih legendarnih vladarjev kitajske preteklosti, podobe mitološkega velikana Panguja, iz telesa katerega naj bi nastal svet ipd.

Daoistične prvine so bile v kitajski umetnosti prisotne na vseh ravneh, daoistične ideje so vplivale na samorazumevanje umetnikov in na njihovo početje, v umetniških delih srečamo daoistično simboliko, pogosto pa so daoistične legende in božanstva predmet umetniških upodobitev, predvsem v slikarstvu in kiparstvu (najpogosteje kot kipci božanstev v različnih materialih). Z daoistično motiviko so okrašeni tudi predmeti obredne narave – npr. kadilniki, gongi ipd. Prav tako je bila religijska simbolika daoizma, prepletena s prvinami ljudske religije in mitološkimi vsebinami, splošno razširjena na predmetih vsakdanje rabe.

Tudi druga velika tradicija kitajskega izvora, konfucijanstvo, je v svojem razvoju doživela podobno transformacijo kot daoizem. Za začetno obdobje, ki so ga začrtali predvsem nauki Mojstra Konga, ki ga v Evropi poznamo kot Konfucija, je značilna predvsem teoretska, filozofska naravnost, četudi za razliko od daoistov Konfucij velik pomen pripisuje ritualnim praksam ter ohranjanju pravilnega obredja in ustrezne ritualne glasbe. Obredje, o katerem lahko beremo v zbirki njegovih izrekov *Pogovori (Lun yu)*, je bilo del državne religije dinastije Zhou, utemeljeno na čaščenju pobožanstvenega Neba ter zapletenih ritualnih obrazcih vedenja, oblačenja in komuniciranja. Konfucij je živel na prelomni točki pozne dinastije Zhou, ko je pod vplivom burnih družbenih in političnih sprememb začel razpadati religijski sistem državne religije, sloj ljudi, ki je skrbel za obredje – pripadali so mu tudi Konfucijevi predniki –, pa je izgubljal pomen (cf. Yao 2000, 16–29). V obdobju Han konfucijanstvo, ki postane privzeta državna ideologija nove dinastije – kar potem poimenujemo »konfucianizem« –, postopoma zadobi religijske prvine, kar je še posebej razvidno v čaščenju lika Konfucija, ki je najpogosteje upodobljen v dostojanstveni drži in uradniških oblačilih. V tesni povezavi s konfucijansko etiko spoštovanja do staršev (kit. *xiao*) pa se skozi stoletja razvija tudi splošno razširjena praksa čaščenja pokojnih prednikov in s tem povezano obredje (ibid., 202).

Na konfucijansko tradicijo se v kitajski umetnosti naslanja tudi motivika in ikonografija, vezana na uradniški poklic, saj so državni uradniki kot temelj svoje izobrazbe cenili prav konfucijanska klasična dela. To motiviko še posebej pogosto srečamo na predmetih, ki so bili značilni za uradnike, pisalnem priboru (škatlah in kamnih za črnilo, posodah za čopiče in pečatih) (slika 8 na strani 53), opremi delovnih sob (pohištvo in slikah) ter dekorativnih predmetih, namenjenih za okras pisalnih miz (npr. izrezljani okrasni kamni).

Budizem je krovni pojem za številne smeri in šole, ki bi jih, kot v naslovu svoje knjige stori zgodovinar budizma John S. Strong, morda morali poimenovati kar z množinsko obliko te besede (cf. Strong 2015). Od zgodovinskih začetkov budistične misli

s šolo zgodovinskega Bude (Buddhe), Siddharta Gautama, na območju današnjega Nepala in severne Indije se je budizem namreč razvil v več večjih in veliko manjših regionalnih inačic, ki se med seboj močno razlikujejo. Prvotni nauki budizma, ki so temeljili na Budovem učenju o t. i. štirih resnicah in osmeri poti, se po idejnih izpeljavah teh idej, še bolj pa po konkretnih religijskih praksah in družbeni kontekstualizaciji budistične religije, delijo v tri velike smeri. Prvotnemu budizmu je po razumevanju budistične skupnosti kot meniške skupnosti arhatov najbližje theravadske budizem, ki je danes živ predvsem na Šrilanki in v nekaterih deželah jugovzhodne Azije. Za zgodnji budizem je značilna skrajna zadržanost pri upodabljanju Bude (cf. Krishan 1996), pomembno vlogo pa v tej umetnosti igrajo posamezni simboli, npr. odtis Budovega stopala, kolo *dharme* ipd.

Za razumevanje budističnih predmetov, ki jih najdemo v slovenskih zbirkah, pa sta pomembni predvsem drugi dve veliki smeri budizma: budizem mahayana in tibetanski budizem. Mahayanski budizem se je iz zgodnjega theravadskega budizma razvil v 1. stoletju pr. n. št., in to že v severni Indiji, nato pa so prav mahayanske inačice budističnega nauka po svilni poti prodirale proti osrednji kitajski nižini ter se širile po Kitajski, v Korejo, na Japonsko in na jugu v Vietnam. Za razliko od theravadskega budizma je bila mahayanska ideja budistične skupnosti bolj vključujoča in ni bila omejena le na tiste, ki so se zavezali meništvu; poleg tekstualne tradicije, ki jo mahayana doda zgodnjemu kanonu, pa v mahayanski tradiciji srečamo še pomembno novost: lik bodistave. Bodisatva (*bodhisattva*) je za razliko od bude poimenovanje za tistega posameznika, ki se, kljub temu, da je dosegel razsvetljenje, ne odloči za izstop iz kroga ponovnih rojstev v blaženost nirvane, temveč za ponovno rojevanje kot smrtno bitje, da bi do razsvetljenja pomagal še drugim. V tem kontekstu postane za vzhodnoazijsko budistično umetnost še posebej pomemben lik bodisatve Avalokitešvare. V indijski tradiciji je ta bodisatva usmiljenja običajno prikazana v moški podobi, na Kitajskem pa dobi žensko obliko in kitajsko ime ter je znana kot Guanyin (jp. Kannon). Mahayanski budizem tudi

razčleni »panteon« upodobljenih bud in bodisatev ter razvije zapleteno ikonografijo atributov in drugih konvencij za njihovo prikazovanje (Behrendt 2019, 75 ff.).

Tibetanski budizem se postopno razvije ob širjenju budizma v Tibet in po njem v drugi polovici prvega tisočletja n. št., od drugih dveh smeri pa se razlikuje predvsem po številnih elementih, ki so v to vrsto budizma prišli ob stiku s tantričnimi tradicijami Himalaje in s starimi oblikami lokalne tradicije bon. Od časov Kublajkana (13. stoletje) tibetanska inačica budizma postane tudi religija Mongolov. Poleg Avalokitešvare, ki je v tibetanskem kontekstu moški, za njegove inkarnacije pa med drugim štejejo vsakokratnega dalajlamo, sta pomembni bodistavi tibetanskega panteona Tara – ženski lik – in Mañjuśrī. Tibetanski budizem prevzame tudi številne tantrične rituale, tantra nanj še posebej močno vpliva z rabo ekscesnih in tabuiziranih praks kot poti do razsvetljenja. Za te prakse je značilna tudi raba človeških posmrtnih ostankov: pepela, kosti, lobanj ipd. za izdelavo obrednih predmetov.

Za budistično umetnost sploh v mahayan-skem in tibetanskem kontekstu so zelo značilne prav male figuralne plastike – kipci zgodovinskega Bude, drugih bud in bodisatev. Razlika med budami in bodisatvami, tj. med *Buddhami*, ki so prikazani kot že »onkrajsvetni«, in *boddbhisattvami*, ki so še »tosvetne«, je v ikonografski konvenciji, ki bude prikazuje kot neokrašene, preprosto oblečene in zgolj skopo zaznamovane z atributi budstva, bodisatve pa so prikazane še v bogati svetni noši in pogosto okrašene z nakitom. Bude je mogoče prepoznati tudi po omejenem naboru telesnih drž, najpogosteje so prikazani le sede v položaju lotosa, leže ali stoje; bodisatve pa so lahko prikazane v bolj razgibanih položajih telesa. Poleg kipcev in kipov je budistična umetnost razvila večje oblike – za obdobje širjenja in uveljavljanja budizma na Kitajskem so tako značilni kompleksi skalnih votlin z izjemnimi kiparskimi izdelki in stenskimi poslikavami (med bolj znanimi so votline Yungang pri Datongu, votline Mogao pri Dunhuangu in votline Longmen pri Luoyangu) (cf. Patry Leidy 2009). Budistične

motive srečamo tudi v kitajskem in japonskem slikarstvu, tibetanski budizem pa razvije še specifično zasnovane slike na tekstilu *thangka*.

Enako kot velja za prej omenjene vzhodnoazijske religije, lahko v kontekst religijske umetnosti štejemo tudi ritualne predmete (kadilnike, tibetanske molilne mlinčke ipd.) ter druge neritualne predmete, okrašene z budističnimi simboli. Najpogostejši kanonični nabor osmih budističnih simbolov obsega: lotosov cvet, neskončni vozel, par rib, zastavo, kolo *dharme*, vazo, dežnik in lupino morskega polža.

Zanimanje za religijske predmete je spremljalo vsa obdobja zbiranja predmetov iz vzhodne Azije, najpomembnejšo vlogo pa so pri spodbujanju tega zanimanja igrali prav misijonarski zbiralci. Že v prvem velikem valu misijonarske aktivnosti v Aziji v 17. in 18. stoletju, v katerem so ključno vlogo odigrali jezuiti, je bila velika pozornost posvečena razumevanju religij lokalnih ljudstev. Še dodatno to zanimanje dobi opredmeteno obliko z razvojem muzejev neevropskih predmetov v kolonialnem kontekstu 19. stoletja. Budistične kipce je tako prikazoval že eden prvih takšnih muzejev, »Vzhodnoindijski muzej«, ki ga je v svojih londonskih prostorih leta 1801 odprla britanska Vzhodnoindijska družba (Spiegel 2008, 314). Protestantski, nato pa kmalu tudi spet katoliški misijonarji so svoje zbirke v 19. stoletju sistematično bogatili s predmeti, ki so prikazovali religije ljudstev, ki so jih spreobrnil ali želeli spreobrni (Wingfield 2017, 231), ta praksa pa se je nato povezala s trgovinskimi razstavami in velesejmi, ki so pogosto kak svoj del posvetili tudi tem temam. V slovenskem, pa tudi nasploh srednjeevropskem kontekstu k priljubljenosti misijonarskih zbirk religijskih predmetov neevropskih ljudstev je pomembno prispevala Vatikanska misijonska razstava leta 1925 (Paine 2013, 85–86).

Vrste vzhodnoazijskih religijskih predmetov, ki jih srečamo na teh razstavah, so zelo tipizirane: najpogosteje gre za budistične kipce bud in bodisatev, kipce daoističnih božanstev in simbolnih bitij (npr. zmajev) ter za posamezne obredne predmete, med katerimi so v 20. stoletju po odprtju Tibeta še posebej pogosti tibetanski obredni zvonci, molilni

mlinčki, *vajre* in tantrični obredni predmeti, izdelani iz človeških posmrtnih ostankov. Veliko predmetov, povezanih s tibetanskim budizmom, ni izviralo iz Tibeta, ampak so bili prisotni tudi v Mongoliji in v tibetanskih budističnih samostanih na Kitajskem. Številni tibetanski budistični predmeti so tako prišli v roke tujih zbiralcev že pred začetkom 20. stoletja, še posebej kot izplen ropanja pekinških templjev po koncu druge opijske vojne (cf. Pearce 2014).

Predmete omenjenih tipov srečamo tudi v slovenskih zbirkah in med posamičnimi predmeti, ki so jih iz Vzhodne Azije prinesli slovenski pomorci. Najobsežnejši nabor religijskih predmetov vsebuje zbirka Ivana Skuška ml. (1877–1947) in njegove žene Tsuneko Kondō Kawase (1893–1963), ki sta večino zbirke pridobila v Pekingju med letom 1914 in njunim prihodom v Ljubljano leta 1920. V zbirki najdemo več kot 20 budističnih predmetov, nekateri od njih prikazujejo tudi tipično tibetanske budistične motive, poleg njih pa med drugim še dve tibetanski budistični votivni ploščici *tsatsa*, kadilnik, nekaj tempeljskega tekstila in tibetanski tantrični bobenček, izdelan iz dveh spojenih človeških lobanj. Religijske simbole, podobe mitoloških bitij in likov daoistične religije, lahko prepoznamo tudi kot okras na številnih drugih predmetih Skuškov zbirke.

Budistični kipec iz zbirke Frana Vilfana (slika 1) je prav tako zanimiv religijski zbirateljski predmet, saj prikazuje buda Amitāyusa, vzporedno podobo bolj znanega buda Amitābha. Podoba Amitāyusa je še posebej priljubljena v budistični šoli Čiste dežele, pogosto ga srečamo tudi v tibetanskem budizmu, vselej pa ima konotacijo dolgoživosti, saj je znan tudi kot Buda večnega življenja. Kipec iz Vilfanove zbirke je izdelan v t. i. »sinotibetanskem slogu«, kar nam pove, da verjetno izvira iz konteksta tibetanskega budizma, tj. iz Kitajske, Tibeta ali celo Mongolije. Čaščenje Amitāyusa je pod vplivom tibetanskega budizma v zadnji cesarski dinastiji Qing (1644–1912) postalo pomemben del cesarskega zasebnega obredja (Rawski 1998, 273). Buda Amitāyus je pogosto prikazan z okrasjem, krono s petimi dragulji ter okrasjem iz svilenih trakov in verižic, v rokah pogosto drži posodo z eliksirjem nesmrtnosti (Getty 1988, 89).

Par lesenih kipcev, ki ju hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran (slika 2),³ in par kipcev, ohranjen v Tepinovi zapuščini (slika 3), pa prikazujeta božanstvi iz trojice zgoraj omenjenih »zvezdnih« božanstev (kit. *San xing*), ki so značilna za daoistično obarvano ljudsko religijo. Prvi par kipcev prikazuje (dvakrat) eno od božanstev iz te trojice, božanstvo uspeha Luxing. Luxinga prepoznamo po ukrivljenem žezlu (kit. *ruyi*), pogosto pa je upodobljen s srno. *Lu* (鹿), ki v kitajščini pomeni srna, je namreč homofon njegovega imena Lu (祿), ki pomeni »uspeh«. Zelo podoben par kipcev iz Tepinove zbirke pa najverjetneje prikazuje božanstvo dolgoživosti, Shouxinga. Shouxing je najpogosteje prikazan s palico in pogosto z bučo, v kateri simbolično prenaša eliksir nesmrtnosti. Ob Shouxingu je dostikrat upodobljen tudi deček, ki naj bi simboliziral večno mladost. Pri obeh parih kipcev je zanimiva navada, na katero opozarja Patricia Bjaaland Welch (cf. zgoraj), da naj bi upodobitev enega od treh likov pogosto hkrati zastopala vso trojico, tako da so enemu od njih ikonografsko dodani simboli drugega. Zato je včasih težko presoditi, katero od treh zvezdnih božanstev je dejansko upodobljeno, saj kipec aludira na vse tri naenkrat.

Kipec leva, ki ga najdemo v Vilfanovi zapuščini (slika 4), je primer bolj neposredne upodobitve živalske podobe, ki pa nosi močne simbolne pomene in je povezana tudi z religijsko simboliko. Zaradi svoje moči in poguma je bil lev simbol vojaške moči, pa tudi uradniških uspehov; kot simbolnega varuha so ga upodabljali na vhodih v templje in palače, na levu pa pogosto jezdi bodisatve, še posebej Mañjuśrī in včasih celo Avalokiteśvara (kit. Guanyin) (Bjaaland Welch 2008, 136).

3 Kipca iz Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« v Piranu je v okviru svojega seminarskega dela preučevala študentka Vida Krevs na Oddelku za azijske študije FF UL, ki je tematiko predstavila tudi v okviru videa *Motiv srne v kitajski umetnosti* (2023). Video je dostopen na <https://vazcollections.si/motiv-srne-v-kitajski-umetnosti/>.

Slika 1: Buda Amitāyus, medenina, lak, vstavljeni kamni, Kitajska, Tibet ali Mongolija, pozna dinastija Qīng (zapuščina Frana Vilfana, hranijo dediči, foto Jani Turk).

| Slika 2: Par kipcev božanstva Luxing, les, Kitajska, pozna dinastija Qing (PMSMP, foto Jani Turk).

Slika 3: Par kipcev božanstva Shouxing, les z vdelanimi srebrnimi trakovi, Kitajska, pozna dinastija Qing (zapuščina Alojza Tepine, PMSMP, foto Sara Glavina).

Slika 4: Kipec leva, medenina, Kitajska, pozna dinastija Qing (zapuščina Frana Vilfana, hranijo dediči, foto Jani Turk).